

1898. XXX. P. 5; Даневський В. Основаніе международного права, его принципы и цѣли. *Юридическій Вѣстникъ*. 1879; Даневський В. Очеркъ новѣйшей литературы по международному праву. Москва, 1876; Блюнчли. О значеніи и успѣхахъ новѣйшаго международного права. Санкт-Петербург, 1867; Charles Calvo. Le droit international theorique et pratique, precede d'un expose historique des progres de la science du droit desgens. 5 volumes. 1887–1888. Paris; Calvo C. Le droit international. Vols VI. Paris, 1896; Heffter. Das Europaische Volkerrecht der Gegenwart. Berlin, 1888; Holtzendorff. Das Europaische Volkerrecht / Encyclopadie der Rechtswissenschaft. Leipzig, 1890; Holtzendorff, Fr. Elements de droit international public. Tr. par G. Zographos. Paris, 1891; Pradier-Fodere. Traite de droit international public. Paris, 1883.

МИХАЙЛІВ М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та
процесу

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 341.96 (347.65)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.42>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПАДКУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню правового режиму спадкування в міжнародному приватному праві. Звертається увага на те, що правовий режим пов'язаний із визначенням права, яке буде застосовуватися до спадкування з іноземним елементом. На підставі аналізу законодавства іноземних держав зроблено висновок, що питання, пов'язані із визначенням статуту спадкування вирішується, виходячи або з принципів єдності спадкового майна, або в спосіб його розмежування на рухоме і нерухоме майно. Звертається увага, що статут спадкування має за мету вирішення на основі застосовного права як загальних питань спадкування, так і спеціальних правил щодо спадкування певних прав та обов'язків.

У процесі дослідження законодавства іноземних держав та міжнародних договорів встановлено, що до питань спадкування з іноземним елементом застосовними є два види колізійних прив'язок, зокрема: «право держави громадянства» та «право держави останнього місця проживання». У статті звертається увага на існування як переваг, так і недоліків колізійних критеріїв «громадянства» та «останнього місця проживання». У процесі дослідження встановлено, що застосування колізійної прив'язки «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця» є більш прийнятною та відповідає правовій природі міжнародного спадкування. У статті звертається увага на відсутність як на національному рівні, так і на міжнародному рівні уніфікованого визначення поняття «останнього місця проживання спадкодавця» та «останнього постійного місця проживання спадкодавця», що призводить до проблем трактування та розуміння цих понять, як у судовій, так і в нотаріальній практиці держав. Зроблено висновок, що визначення останнього місця проживання спадкодавця має здійснюватися відповідно до права держави, з якою спадкодавця пов'язу-

ють сімейні, соціальні зв'язки, а також в якій спадкодавець мав законні підстави для постійного проживання. Звертається увага на потребу удосконалення законодавства України у сфері колізійного регулювання питань спадкування та гармонізації законодавства держав із нормами міжнародних договорів та нормативними актами ЄС.

Ключові слова: *колізійна норма, правовий режим спадкування, спадкування в міжнародному приватному праві, закон громадянства спадкодавця, особистий закон спадкодавця.*

Mykhailiv M. O. Peculiarities of the legal regime of inheritance in private international law

The article is devoted to the analysis of legal regime of inheritance in private international law. It is noted that the legal regime is related to the definition of the law that will be applied to the inheritance with a foreign element.

Based on the analysis of the legislation of foreign states, it is concluded that the issues related to the determination of the statute of inheritance are resolved based on the principle of 'unity of inheritance', or in the way of its delineation into movable and immovable property. It is outlined that the statute of inheritance is intended to decide on the basis of applicable law, both – general issues of inheritance and special rules for the inheritance of certain rights and duties.

By analyzing the legislation of foreign states and international agreements, it was found out that there are two types of conflict rules that are applicable to inheritance with a foreign element, in particular: "the law of the state of citizenship" (*lex patriae*) and "the law of the state of last residence" (*lex domicilii*).

The article draws attention to the existence of both advantages and disadvantages of the conflicting criteria of "citizenship" and "last place of residence".

The study found that the application of the conflict rule "the law of the state of the last permanent residence of the testator" is more acceptable and consistent with the legal nature of international inheritance.

The article highlights the absence of the unified definition of "the last place of residence of the testator" and «last permanent place of residence of the testator» both – at the national and international levels, which in turn leads to problems of interpretation and understanding of these concepts in the court, and in the notarial practice of states.

It is concluded that the determination of the last place of residence of the testator should be applied in accordance with the law of the state where the testator has family, social connections, as well as the state, where the testator had legal grounds for permanent residence.

Attention is drawn to the necessity of improvement of the legislation of Ukraine in the field of conflict rule of inheritance and harmonization of legislation of states with the norms of international treaties and EU regulations.

Key words: *conflict rule, legal regime of inheritance, inheritance in private international law, law of citizenship of the testator, personal law of the testator.*

Вступ. Інтенсивний розвиток міжнародних приватних відносин та модернізація європейського законодавства у сфері колізійного регулювання спадкування з іноземним елементом вказують на потребу перегляду та удосконалення наявних колізійних конструкцій, закріплених у законодавстві України. Сучасний стан колізійного регулювання спадкових відносин в Україні вказує також і на потребу в напрацюванні поняттєвого інструментарію, що допоможе вирішити проблеми, які виникають у судовій та нотаріальній практиках із питань міжнародного спадкування.

Питанням правового режиму спадкування в міжнародному приватному праві приділяли увагу ряд українських та іноземних вчених, зокрема: Васильченко В.В., Галущенко Г.В., Гетьман-Павлова І.Г., Дмитрієва Г.К., Довгерт А.С., Кармаза О.О., Кисіль В.І., Лунц Л.А., Маришева Н.І., Медведев І.Г., Погорецька Н.В., Розгон О.В., Рубанов А.А., Степанюк А.А., Толстих В.Л., Хороша Т.С., Шершеневич Г.Ф., Ярошенко К.Б. тощо. Проте в науці ще залишається чимало питань, які потребують дослідження та є актуальними і сьогодні.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз національного законодавства держав та міжнародних договорів у сфері спадкування в міжнародному приватному праві, вивчення способів та засобів колізійного регулювання міжнародного спадкування, а також викладення власного бачення щодо вдосконалення механізмів правового режиму спадкування з іноземним елементом.

Результати дослідження. Міжнародне спадкування є складним за своїм характером і завжди пов'язане з одним або кількома правопорядками іноземних держав. У зв'язку із цим важливим видається дослідження питань визначення компетентного права, яке буде застосовуватися до спадкування з іноземним елементом.

Оскільки матеріальна норма застосовується з метою регулювання питань спадкування, то інструментом, за допомогою якого буде обиратися застосовне право, є колізійна норма. На відміну від матеріальної норми, яка безпосередньо регулює поведінку суб'єктів, О.О. Мережка зазначає, що колізійна норма не визначає змісту прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише вказує на компетентний правопорядок, який підлягає застосуванню в разі конфлікту законодавства країн [29, с. 156].

На думку Л.А. Лунца, колізійна норма разом із матеріально-правовою нормою, до якої вона відсилає, утворює справжнє правило поведінки для учасників цивільного обороту [14, с. 28]. Завданням колізійної норми є визначення права держави, яке буде застосовним до правовідносин з іноземним елементом, у даному випадку – до питань спадкування.

Колізійні питання спадкування були і залишаються в міжнародному приватному праві України одними з найскладніших. Вирішення різних спадкових спорів, як правило, породжує майнові відносини, що входять до системи відносин власності однієї держави і взаємодіють із системою власності іншої держави. Це дає підстави кожному із правопорядків претендувати на регулювання цих відносин [9, с. 72].

Суттєва різниця у сфері правового регулювання міжнародного спадкування породжує колізії, що, як наслідок, вказує на потребу вибору права, тлумачення норм іноземного права тощо. Як зазначає Л.А. Лунц, колізія законів має своїм джерелом розбіжності у змісті цивільно-правових законів країни суду і тієї країни, до якої належить іноземний елемент у фактичному складі даних правовідносин [14, с. 326]. Розбіжності в національних колізійних нормах держав спонукають останніх дедалі ширше використовувати для відносин з іноземним елементом метод міжнародної уніфікації відповідних положень власного законодавства, у спосіб укладення міжнародних договорів – «конфлікти колізійних норм різних країн – поширене явище; вони усуваються лише міжнародними угодами [15, с. 322].

За загальним правилом регулювання спадкових відносин у міжнародному приватному праві здійснюється у спосіб застосування: колізійної норми, яка закріплена в спеціальному законодавстві держави та матеріальної норми права тієї держави, до якої відсилає прив'язка колізійної норми; колізійної норми, яка закріплена в міжнародному договорі і матеріальної норми права тієї держави, до якої відсилає прив'язка колізійної норми; матеріальної норми міжнародного договору. Отже, регулювання міжнародних спадкових відносин може відбуватися лише шляхом взаємодії колізійної норми з матеріально-правовою нормою відповідної держави та з використанням спеціальних методів міжнародного приватного права.

Що стосується визначення права, яке підлягає застосуванню з іноземним елементом, тут склалося декілька особливих режимів колізійного регулювання. Колізійні норми у сфері міжнародного спадкування залежно від видів спадкування можна диференціювати, зокрема, на колізійні норми у сфері: спадкування за законом та спадкування за заповітом. Залежно

від предмета спадкових відносин колізійні норми можемо поділити на колізійні норми щодо: спадкування рухомого майна; спадкування нерухомого майна; спадкування інших майнових прав та обов'язків.

На практиці виникають проблеми щодо визначення правових режимів спадкування. Під правовим режимом спадкування в доктрині міжнародного приватного права розуміють визначене на підставі колізійної норми право (закон країни), що підлягає застосуванню до всієї сукупності спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, або принаймні до основної їх частини [17, с. 370-; 18, с. 604; 23, с. 103].

Колізійні норми у сфері спадкування зосереджені переважно або в цивільних кодексах держав (Франція, Естонія, Португалія, Іспанія, Греція, Білорусія, Казахстан, Узбекистан тощо), або у спеціальних законах про міжнародне приватне право (Польща, Угорщина, Чехія, Швейцарія, Австрія Грузія, Італія, Китай, Україна тощо). Проте, незважаючи на це, кожна держава має свій підхід щодо колізійних прив'язок як критеріїв обрання права держави до питань спадкування з іноземним елементом.

У національному колізійному праві різних країн світу, на думку В.В. Васильченко, склалося переважно два підходи під час визначення спадкового статуту даного виду цивільно-правових відносин. Перший виходить з єдності спадкового статуту, коли на основі єдиного спільного критерію визначається право, що підлягає застосуванню до спадкових відносин як із приводу переходу нерухомого майна, так і з приводу переходу рухомого майна. Другий підхід ґрунтується на теорії «розщеплення спадкового статуту», який виявляється в застосуванні різних колізійних критеріїв для нерухомого та рухомого майна [3, с. 165].

Статут спадкування має за мету вирішення на основі застосовного права загальних питань спадкування, зокрема щодо: складу спадщини; підстав переходу спадщини; умов та порядку відкриття спадщини; кола спадкоємців за законом; строку прийняття спадщини; спадкування виморочного майна; спадкування окремих видів прав та обов'язків тощо. Окрім загальних правил, статутом спадкування може визначатися і спеціальні правила щодо спадкування певних прав та обов'язків.

На думку Н.В. Погорецької, в колізійному праві іноземних держав питання, пов'язані із визначенням статуту спадкування вирішується виходячи з принципів єдності спадкового майна (єдність статуту) або його розмежування на рухоме і нерухоме майно (розщеплення/роздвоєння статуту). На думку автора, категорія «статут» знаходить розуміння переважно в країнах континентальної Європи, де взаємодія формалізованих і гнучких колізійних норм будується на основі зваженого підходу, уникаючи крайнощів компромісу [20, с. 144].

Принцип єдності статуту спадкування виражено в законодавстві Угорщини, Німеччини, Греції, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Словаччини, Чехії, Японії та деяких інших країн. У Великобританії, США, ряді інших країн загального права, Румунії, Таїланді, Франції законодавство (судова практика) притримується принципу роздвоєння статуту спадкування. У зв'язку із цим представляє інтерес порівняння двох підходів до визначення статуту спадкування на прикладі законодавчих актів ряду країн. У відповідності із Цивільним кодексом Іспанії спадкування регулюється законом громадянства спадкодавця, визначеним на момент його смерті, якими б не були природа майна і держава, де вони знаходяться. Цивільний кодекс Квебека вирішує проблему статуту спадкування іншим чином: спадкування рухомого майна регулюється правом останнього домілілія спадкодавця (останнє постійне місце проживання), а спадкування нерухомого майна – правом місця його знаходження [19, с. 382].

Закон Італії від 1995 року № 218 «Реформа італійської системи міжнародного приватного права» питання правонаступництва регулює ст. 46 розділу VII. Зокрема, правонаступництво в разі смерті регулюється національним законом спадкодавця на момент його смерті. Спадкодавець вправі через заяву, зроблену у формі заповіту, підпорядкувати все майно, що є предметом спадкування, дії права держави, на території якої він перебуває. Такий вибір права не визнають чинним, якщо на момент смерті особа, яка зробила таку заяву, не перебувала на території відповідної держави. Якщо особа, яка зробила заяву про вибір права, є громадянином Італії, то такий вибір не може зачіпати прав, якими італійське законодав-

ство наділяє щодо успадкованого майна спадкоємців, які перебувають на території Італії на момент смерті спадкодавця. Поділ спадкового майна регулюється правом держави, яке може застосовуватися до спадкування, за винятком випадків, коли особи, які беруть участь в розподілі успадкованого майна, домовилися про застосування права держави місця відкриття спадщини або права держави місця знаходження однієї або декількох речей зі складу успадкованого майна [8].

Новий закон Польщі від 2011 року «Про міжнародне приватне право» [6] зберіг у питаннях спадкування колізійну прив'язку «право держави громадянства спадкодавця» (ч. 2 ст. 64). Проте в окремих випадках (ч. 1 ст. 64) одночасно закон допускає обмежене застосування вибору права.

Право держави, громадянином якої був спадкодавець, як особистий закон для регулювання спадкових відносин використовує чимало держав, зокрема: Греція, Німеччина, Японія, Італія, Польща, Австрія, Угорщина, Швеція, Чехія, Словаччина, Фінляндія тощо. У більшості цих держав використовується проста конструкція при визначенні особистого закону спадкодавця шляхом закріплення єдиної колізійної прив'язки до питань спадкування «право держави громадянства». Проте окремі держави для визначення права держави громадянства використовують складні конструкції. Так, відповідно до ст. 26 Закону Японії «Про застосування законів» передбачено, що спадкові відносини підпорядковуються закону громадянства спадкодавця. Проте у ст. 28 даного Закону передбачено, що якщо особа має громадянство двох і більше держав, то застосовним буде право держави, у якій ця особа має постійне місце проживання. Якщо неможливо визначити таку державу, підлягає до застосування право держави, з якою спадкодавець мав найбільш тісний зв'язок. Проте якщо одним із громадянств спадкодавця є японське громадянство, то таким застосовним правом буде право Японії.

Закон «Про міжнародне приватне право» Швейцарії [7] спадковий статут визначає, виходячи з місця проживання спадкодавця на момент смерті. Так, якщо спадкодавець, який помирає, має постійне місце проживання в Швейцарії, то порядок спадкування буде визначатися швейцарським правом (п. 1 ст. 90). Якщо спадкодавець є виключно іноземцем, то він може зумовити порядок спадкування за правом держави його громадянства (ч. 2 ст. 90). У випадку якщо громадянин Швейцарії помирає на території іноземної держави, то застосовним буде колізійне право держави останнього місця проживання (ч. 1 ст. 91).

Колізійне регулювання питань спадкування в пострадянських республіках переважно зводиться до застосування «права держави останнього місця проживання спадкодавця» або ж до «права держави останнього постійного місця проживання спадкодавця», крім випадків, коли в заповіті спадкодавець не обере право держави його громадянства. Так, наприклад, колізійна прив'язка «право держави останнього місця проживання спадкодавця» передбачена цивільними кодексами Білорусії (ст. 1133 ЦК Республіки Білорусь), Вірменії (ст. 1292 ЦК Республіки Вірменії), Росії (ст. 1224 ЦК Російської Федерації), а колізійна прив'язка «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця» передбачена цивільними кодексами Таджикистану (ст. 1231 ЦК Республіки Таджикистан), Казахстану (ст. 1121 ЦК Республіки Казахстану), Узбекистану (ст. 1197 ЦК Республіки Узбекистан), Киргизії (ст. 1206 ЦК Киргизької Республіки).

В Україні колізійні норми у сфері спадкування містяться в Законі України «Про міжнародне приватне право». Виходячи з аналізу статей 70-72 даного закону, до визначення спадкового статуту застосовується теорія «розщеплення спадкового статуту». Відповідно до ст. 70 Закону з урахуванням статей 71, 72 цього Закону спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був [21].

Уніфіковані колізійні норми у сфері спадкування закріплені у двосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу, які укладені Україною з багатьма іноземними державами, зокрема з: Болгарією (1975 р.), В'єтнамом (1981 р.), Іраком (1973 р.), КНДР (1957 р.), Республікою Куба (1957 р.), Монголією (1958 р.), Грецією (1981 р.), Кіпром (1984 р.), Китайською Народною Республікою (1992 р.), Литвою (1993р.), Польщею (1993р.), Грузією

(1995 р.), Латвією (1995 р.), Молдовою (1995 р.), Естонією (1996р.), Македонією (2000р.), Румунією (2002 р.), Кіпром (2005 р.) тощо. Прикладом багатосторонньої уніфікації слугує Мінська Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року [13]. Виходячи з аналізу змісту норм міжнародних договорів у сфері правової допомоги, необхідно зазначити, що держави у сфері колізійного регулювання спадкування притримуються теорії «розщеплення спадкового статуту» і закріпили різні колізійні критерії з питань спадкування рухомого та нерухомого майна.

Єдиним універсальним міжнародним договором, в якому закріплені загальні колізійні норми у сфері спадкування, є Конвенція про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, прийнята в Гаазі 1 серпня 1989 р. [12] Так, у ст. 3 цієї Конвенції передбачено, що спадкування регулюється правом держави, в якій спадкодавець на момент його смерті мав постійне місце проживання, за умови, що він був громадянином цієї держави. Спадкування також регулюється правом держави, в якій спадкодавець на момент його смерті мав постійне місце проживання, але за умови, що він проживав у цій державі не менше 5 років, що безпосередньо передували його смерті. Проте у виняткових випадках якщо в момент його смерті він був явно більш тісно пов'язаний із державою, громадянином якої він був, застосовується право цієї держави. У всіх інших випадках до спадкування застосовуватиметься право держави, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті, якщо на цей момент він більш тісно не був пов'язаний з іншою державою. Необхідно зазначити, що дана Конвенція так і не набула чинності для держав, проте, видається, є єдиним прикладом міжнародної уніфікації колізійних норм у спосіб закріплення універсальної прив'язки до питань спадкування з іноземним елементом.

Вдалою видається і регіональна уніфікація колізійних норм у сфері спадкування в ЄС. Так, Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 650 про компетенцію застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання нотаріальних актів із питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування (Регламенту «Рим IV») [1] від 4 липня 2012 року була закріплена універсальна колізійна прив'язка, яка визначає право, що буде застосовним до всіх питань спадкування в цілому. Так, у ч. 1 ст. 21 Регламенту «Рим IV» передбачено, що якщо інше спеціально не передбачено цим Регламентом, правом, яке буде застосовуватися до всіх питань спадкування в цілому, є право Держави, у якій спадкодавець мав місце постійного проживання на момент смерті.

Отже, виходячи з аналізу законодавства іноземних держав та міжнародних договорів, можемо виділити два види колізійних прив'язок, які можуть застосовуватися до питань спадкування, зокрема: «право держави громадянства» (*lex patriae*) та «право держави місця проживання» (*lex domicilii*). Проте, на думку Г.К. Дмитрієвої, існують держави, де діє змішана система особистого закону, тобто застосовується два його варіанти, – це Австрія, Угорщина, Мексика та ін. [16, с. 107].

У доктрині робилися спроби, виходячи з видів колізійних прив'язок у сфері спадкування, поділити держави на групи, виходячи з виду права, яке мало вплив на формування законодавства держав або ж виходячи з виду правової системи. Проте, провівши аналіз розвитку основних колізійних прив'язок у сфері спадкування, В.І. Кисіль стверджував, що зазначені критерії не прив'язані до тієї чи іншої правової системи. Застосування їх протягом розвитку законодавства про МПрП не було ні однорідним у рамках певного регіону, ні послідовним у межах багатьох окремих правових систем. У різних правових системах не спостерігається єдиного і більш-менш послідовного підходу до вибору критеріїв щодо визначення права з питань особистого статусу. Також автор зазначав, що у цілому сфера «інтересів» критеріїв громадянства й доміцилію значною мірою залежить від загальної політики держави щодо визначення правового статусу власних громадян та іноземців. Країни, що ґрунтують прив'язку до особистого закону на критерії громадянства, прагнуть утримати у сфері свого впливу власних громадян, які емігрували за кордон. Крім того, як правило, це держави з унітарним устроєм. Що ж до держав, у колізійному праві яких пріоритетним

є принцип доміцилію, то тут ставиться мета підпорядкувати власним законам іноземців, що проживають на території цієї держави. До того ж перевага прив'язок до закону місця проживання спостерігається в державах з федеративним устроєм, а також у специфічних країнах, де співіснують кілька правових систем, оскільки критерій доміцилію є придатним для вирішення колізій міжобласного характеру [10, с. 81,83]. На думку А.А. Степанюк, використання одного із критеріїв – постійне місце проживання чи громадянство, не веде до повноцінного вирішення проблеми адекватного вибору закону спадкування [25, с. 59].

Критерій громадянства, на думку В.Л. Толстих, має як переваги над доміцилієм, так і недоліки. Переваги полягають у тому, що: поняття «громадянство» не потребує тлумачення; концепція громадянства має серйозне теоретичне опрацювання (людина більш пов'язана з нацією і відповідно з державою, громадянином якої вона є, ніж із державою місця проживання); громадянство легко визначити; при використанні закону громадянства ускладнюється обхід закону. Недоліки критерію громадянства: особа може бути громадянином держави, з якою вона втратила будь-який правовий зв'язок; існування кризи цього принципу, бо найвищим благом для людей є уже не держава, а спільнота держав чи націй. Тому для прив'язки в МПРП зв'язок із державою вже не має настільки важливого значення, як раніше [26, с. 136–137].

Більш обґрунтованим, на думку А.А. Рубанова, є застосування до питань спадкування закону постійного місця проживання спадкодавця, оскільки громадянство, як колізійний критерій, само по собі не породжує зв'язок спадкодавця із системою власності держави, не є фактором іноземного елемента, що призводить до взаємодії правових систем [24, с. 160–162].

Вважаємо, що як колізійна прив'язка «право держави громадянства», так і колізійна прив'язка «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця (право держави останнього місця проживання спадкодавця)», мають як свої переваги, так і недоліки. З одного боку, колізійна прив'язка «право держави громадянства» є чіткою, і як такого тлумачення не потребує, оскільки кожна держава на законодавчому рівні визначає хто є її громадянином. Проте складність застосування цієї прив'язки буде виникати у випадках, коли такими спадкодавцями виявляться особи без громадянства чи особи з кількома громадянствами. У даному випадку застосувати колізійну прив'язку «право держави громадянства» неможливо. Це, як наслідок, призведе до потреби застосування особистого закону спадкодавця, головними критеріями визначення якого буде або право держави останнього місця проживання спадкодавця, або право держави, з якою особа (спадкодавець) мала найбільш тісний зв'язок, зокрема мала останнє місце проживання.

Чимало проблем виникає і щодо застосування колізійної прив'язки «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця». Хоча у сфері спадкування з іноземним елементом вона є більш прийнятною та відповідає правовій природі міжнародного спадкування, проте варто звернути увагу на відсутність уніфікованого визначення поняття «місця проживання», «останнього місця проживання спадкодавця» та «останнього постійного місця проживання спадкодавця».

Держави, як правило, у цивільних кодексах закріплюють лише поняття «місце проживання». Зазвичай у законодавстві фіксуються критерії, за якими визначають наявність місця проживання: місце постійних занять особи; місце знаходження майна; місце, де особа постійно перебуває, поселилася і має бажання тривалий час перебувати; місце, праву якого особа бажає підпорядкувати свої правовідносини; місце знаходження підприємства, організації, де особа працює або яке їй належить та ін. [4, с. 89, 90; 5, с. 48, 49]. На думку С.Н. Братусь, із місцем проживання пов'язано припущення, що громадянин присутній завжди у визначеному певному місці, хоча в даний момент цього фактично і немає [2, с. 78]. Проте визначення поняття «останнє місце проживання спадкодавця» чи «останнє постійне місце проживання спадкодавця» ні законодавством держав, ні міжнародними договорами не визначено. Це, у свою чергу, призводить до проблем трактування та розуміння цих понять, як у судовій, так і в нотаріальній практиці.

Визначення останнього місця проживання спадкодавця, на думку В.І. Кисіля, викликає певні труднощі у практиці судів та органів нотаріату, що займаються спадковими справами. Загальне цивільне законодавство України не містить визначення поняття «останнє місце проживання». Поняття «місце проживання» визначено Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 року. Згідно зі ст. 3 цього Закону «місце проживання» – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік. Оскільки Закон виходить із принципу свободи пересування, очевидно, що тут ідеться про фактичне місце проживання, яке може не співпадати із місцем реєстрації. На фактичне проживання в конкретній справі можуть вказувати очевидні обставини (ділові та соціальні зв'язки особи (центр життєвих інтересів), наявність посвідки на проживання, намір залишатися у даній країні протягом певного терміну тощо). Однак ці критерії не завжди є очевидними та беззаперечними [11, с. 159].

Місцем постійного проживання спадкодавця, на думку Г.Ф. Шершеневич, є місце, де знаходиться його майновий центр, зосереджується його юридична діяльність, де була його підсудність і, як наслідок, саме в цьому місці вибуває він із світу юридичних відносин як правовий суб'єкт [28, с. 473].

Українське законодавство щодо місця проживання, як правило, оперує двома категоріями «місце проживання» та «постійне місце проживання».

Визначення поняття «місце проживання» передбачено Цивільним кодексом України та Законом України від 11 грудня 2003 року «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». Відповідно до ст. 29 Цивільного кодексу України місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово [27]. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місце проживання – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [22]. На відміну від Цивільного кодексу України, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем проживання визнає не лише житло, а й спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини, що, у свою чергу, призведе до потреби тлумачення такого визначення та правової конкуренції норм.

Поняття «останнє місце проживання», яким оперує Закон України «Про міжнародне приватне право» в ст. 70, законодавство України не визначає. Проте оскільки спадкові відносини є тісно пов'язаними із сімейними відносинами, тому останнє місце проживання має ґрунтуватися на колізійній прив'язці найбільш тісного зв'язку спадкодавця із державою. Визначення останнього має здійснюватися відповідно до права держави, з якою спадкодавець пов'язує сімейні відносини, в якій налагоджені соціальні зв'язки, а також у якій у спадкодавця є підстави для постійного проживання (наявність посвідки на постійне проживання в іноземній державі). Також доречним видається визначити в законодавстві момент, настання якого буде впливати на визначення останнього місця проживання. Тому значення буде мати не право держави де настала смерть фізичної особи, а право держави де спадкодавець мав останнє постійне місце проживання на момент смерті.

Заслуговує на увагу і положення Конвенції про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб 1989 р., пов'язане з визначенням строку, який буде вказувати на те, що спадкодавець буде вважатися таким, що має постійне місце проживання в іноземній державі. Зокрема, відповідно до цієї Конвенції питання спадкування буде регулюватися правом держави, в якій спадкодавець на момент його смерті мав постійне місце проживання, за умови, якщо він проживав у цій державі не менше 5 років, що безпосередньо передували його смерті. Вважаємо, що такий строк є цілком виправданий і повинен бути закріплений у законодавстві України та відображений у визначенні поняття «останнє постійне місце проживання спадкодавця».

Вважаємо, що останнє постійне місце проживання спадкодавця має характеризуватися такими ознаками: безперервне проживання фізичної особи (спадкодавця) на території іноземної держави не менше п'яти років, що безпосередньо передували його смерті; наявність у фізичної особи (спадкодавця) із цією державою сімейних та/чи соціальних зв'язків; наявність підстави для постійного проживання фізичної особи (спадкодавця) на території цієї держави (посвідки на постійне проживання в іноземній державі).

Висновки. На підставі аналізу законодавства держав, міжнародних договорів, нормативних актів ЄС та доктринальних положень щодо правового режиму спадкування прийшли таких висновків: 1) основними колізійними прив'язками, які будуть застосовними до питань спадкування з іноземним елементом, є: «право держави громадянства» та «право держави останнього місця проживання»; 2) застосування до спадкування з іноземним елементом колізійних критеріїв «громадянства» та «останнього місця проживання» мають свої як недоліки, так і переваги, проте вважаємо, що застосування колізійної прив'язки «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця» є більш прийнятною та відповідає правовій природі міжнародного спадкування; 3) вважаємо за доцільне до спадкових відносин замість колізійної прив'язки «останнього місця проживання спадкодавця» застосовувати «право держави останнього постійного місця проживання спадкодавця», у зв'язку із цим останнє постійне місце проживання спадкодавця має характеризуватися такими ознаками, як: безперервне проживання фізичної особи (спадкодавця) на території іноземної держави не менше п'яти років, що безпосередньо передували його смерті; наявність у фізичної особи (спадкодавця) із цією державою сімейних та/чи соціальних зв'язків; наявність підстави для постійного проживання фізичної особи (спадкодавця) на території цієї держави (посвідки на постійне проживання в іноземній державі); 4) аналіз проблем у сфері колізійного регулювання спадкових відносин та інтенсивна новелізація європейського законодавства вказує на потребу вдосконалення законодавства України у сфері колізійного регулювання питань спадкування та гармонізації законодавства України із нормами міжнародних договорів та нормативними актами ЄС.

Список використаних джерел:

1. Regulation (EU) № 650/2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL : <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>. (дата звернення: 20.07.2020).
2. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. 365 с.
3. Васильченко В.В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право». Київ : Істина, 2007. 200 с.
4. Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под. ред. Д.М. Генкина. Москва, 1949. 544 с.
5. Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под. ред. Мозолина В.П., Кулагина М.И. Москва : Высш. школа, 1980. 382 с.
6. Закон «Про міжнародне приватне право» Польщі від 4 лютого 2011р. *Dziennik Ustaw*. № 80. Ст. 432.
7. Закон «Про міжнародне приватне право» Швейцарії від 18 грудня 1987 р. URL : <http://www.admin.ch/ch/d/sr/c291.html/> (дата звернення: 20.07.2020).
8. Закон Італії від 1995 року № 218 «Реформа італійської системи міжнародного приватного права». URL : <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040701> (дата звернення: 20.07.2020).
9. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник. Київ: КНТ, 2007. 328 с.
10. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: Питання кодифікації. Київ: Україна, 2000. 430 с.
11. Кисіль В.І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. *Право України*. 2013 . №7. С. 154–182.

12. Конвенція про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, прийнята у Гаазі 1 серпня 1989 р. URL : <https://assets.hcch.net/docs/5af01fa4-c81f-4e99-b214-64421135069f.pdf> (дата звернення: 20.07.2020).

13. Конвенція про правові відносини і правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах: прийнято 22 січня 1993 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009/print1444315331426685 (дата звернення: 20.07.2020).

14. Лунц Л.А. Курс международного частного права: общая часть. Москва : Юридическая литература, 1973. 384 с.

15. Лунц Л.А. Международное частное право : учеб. Москва, 1949. 368 с.

16. Международное частное право : учебник. / Под ред. Г.К. Дмитриевой. ПБОЮЛ Гриженко Е. Москва, 2001. 656 с.

17. Международное частное право : учеб. пособие. / отв. ред. Н.И. Марышева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 491 с.

18. Международное частное право : учебник / В.Н. Борисов, Н.В. Власова, Н.Г. Дорогина и др. ; отв. ред. Н.И. Марышева. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ООО «Юридическая фирма КОНТРАКТ», 2018. 848 с.

19. Наследственное право / Отв. ред. К.Б. Ярошенко. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 448 с.

20. Погорецька Н.В. «Розщеплення статуту» у міжнародному приватному праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 142–153.

21. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

22. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.

23. Розгон О.В. Колізійні питання спадкування за наявності іноземного елемента відносно здатності до складання заповіту та форми заповіту в сучасному українському законодавстві. *Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса»*. 2009. № 6. С. 103–108.

24. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (Отношения СССР с капиталистическими странами). Москва : Наука, 1966. 236 с.

25. Степанюк А.А. Коллизии наследования в международном частном праве. Харьков : Фолио, 2004. 160 с.

26. Толстых В.Л. Коллизионное регулирование в международном частном праве: Проблемы толкования и применения раздела VII части третьей ГК РФ. Москва : Спартак, 2002. 244 с.

27. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

28. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступ. ст. Е.А. Суханова. Москва : Спарк, 1995. 556 с.

29. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Т.3: К – М – Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.

